

HAMERLI PETRA: Magyar-olasz kapcsolatok és regionális hatásaik, 1927–1934*

A doktori értekezés – amely azóta monográfiaként is napvilágot látott,¹ és amely a római Sapienza Egyetemen (Università degli Studi di Roma „La Sapienza”) kötött szerződésnek köszönhetően co-tutelle képzés keretében, olasz nyelvű összefoglalóval készült – Magyarország és Olaszország diplomáciai kapcsolatait mutatja be az olasz-magyar barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés megkötésétől (1927. április 5.) a római jegyzőkönyvek aláírásáig (1934. március 17.) tartó időszakban. Elsősorban a budapesti, a római és a vatikáni levéltárak iratanyagára, valamint diplomáciai dokumentumgyűjteményekben fellelhető forrásokra alapozott kutatásom eredményei alapján úgy vélem, hogy a két világháború közötti időszak magyar-olasz kapcsolatai négy nagyobb szakaszra oszthatók:

1. 1918 (az I. világháború vége) –1927 (az olasz-magyar barátsági szerződés aláírása)
2. 1927–1934 (a római jegyzőkönyvek aláírása)
3. 1934–1938 (a magyar-olasz-osztrák blokk évei, Ausztria Németország általi bekebelezéséig, az Anschlussig)
4. 1938– (1940, Olaszország belépése a II. világháborúba) –1943 (az olasz fegyverszünet)

E négy szakasz közül disszertációmban a második, 1927 és 1934 közötti időszakot vizsgálom részletesen, amely azonban nem volna érthető az előzmények – különösen a két állam külpolitikai céljainak – részletes bemutatása nélkül. Magyarország esetében ez utóbbi a két világháború között a trianoni békeszerződés revíziója volt, amelynek legnagyobb akadályát a kisantant léte jelentette. Bethlen István miniszterelnök úgy vélekedett, hogy a „szláv veszély” megelőzése érdekében szükséges a magyar-olasz szövetség megkötése. Bethlen koncepcióját Ormos Mária ismertette

* Témavezető: Dr. habil. Hornyák Árpád – Dott. Alessandro Vagnini. *Európa és a magyarság a 18–20. században* doktori program.

¹ Hamerli 2018.

részletesen tanulmányában,² amely dolgozatom fontos kiindulópontját jelentette. Az, hogy a magyar kormányfő miért éppen Olaszországban látta a revíziós törekvések lehetséges támogatóját, az olasz külpolitikai aspirációkkal magyarázható. Benito Mussolini olasz vezető fő célként azt jelölte meg, hogy „mare nostrummá” tegye a Földközi-tengert. Ennek eléréséhez nemcsak az afrikai gyarmatosításra (Líbia, Eritrea, Etiópia) volt szükség, hanem arra is, hogy az olasz állam befolyása alá vonja az Adriát mint a Földközi-tenger öblét. Így az olasz külpolitikai célok elérésének első feltétele az adriai rivális, Jugoszlávia kiiktatása volt (Badoglio-terv), amelynek köszönhetően Olaszország nem melleleg a Balkánon és Közép-Európában is megvethette a lábát. A magyar-olasz barátság célja tehát – Renzo De Felice olasz történetst idézve – úgy foglalható össze, hogy a magyar kormány Olaszországban biztos támogatót keresett a revízió kivitelezéséhez. Az olasz külpolitikában Magyarország-nak egyfelől Jugoszlávia elszigetelésében volt szerepe, másfelől pedig Olaszország, Ausztriát is bevonva az együttműködésbe, a magyar államra kívánt támaszkodni a német hegemon törekvések megfékezésében, és abban, hogy mérsékelje Franciaország befolyását a térségben.³

Mindebből érzékelhető, hogy a disszertáció egyik központi problematikája a jugoszlávellenes olasz törekvésekben játszott magyar szerep. Olaszország a délszláv állam felbomlasztását, de legalábbis gyengítését kívánta, aminek kivitelezéséhez az etnikailag rendkívül sokszínű, ám a szerb Karadžorđević-dinasztia által erősen centralizált Jugoszláviától elszakadni kívánó szeparatista csoportok kínálták a legjobb lehetőséget. Noha függetlenségük érdekében szervezkedtek a koszovói albánok és a montenegróiak is, a két legjelentősebb szeparatista csoport a macedónok (Belső Macedón Forradalmi Szervezet, VMRO) és a horvátok (Horvát Parasztpárt, Usztasa Mozgalom) körében formálódott. A VMRO – amelynek magyar és olasz kapcsolatait eddig sem Magyarországon, sem pedig Olaszországban nem vizsgálták – mindkét kormány számára eszközt jelentett Jugoszlávia gyengítéséhez, ám a kapcsolatok kérészetűnek bizonyultak, mivel a belső viszályokkal terhelt szervezet nem volt képes betölteni azt a szerepet, amelyet a magyar és az olasz diplomácia a kisanant, illetve Jugoszlávia gyengítésében szánt neki. A horvát szeparatisták mérsékelt szárnyát a Horvát Parasztpárt, a radikális irányzatát pedig az Usztasa Mozgalom – amelyet a vezető, Ante Pavelić Mussolini segítségével, olasz földön alapított – képviselte. A szeparatisták támogatása az 1934. október 9-én, I. Sándor ellen elkövetett marseille-i merénylet után vált felettebb kínossá a magyar és olasz kormányok számára, amit Ormos Mária részletesen vizsgált monográfiájában.⁴

² Ormos 1971a; Ormos 1971b.

³ De Felice 1974. 359.

⁴ Ormos 1984.

A kutatás során lehetőségem volt megvizsgálni a merénylettel kapcsolatos olasz dokumentumokat is, amelyek alátámasztják az eddigi ismereteket.

A jugoszlávellenes törekvések támogatásáért cserébe a magyar kormány a revíziós célok támogatását várta Olaszországtól. Noha a szakirodalom inkább az angolok propagandatevékenységét emeli ki a revízió kapcsán, az olasz források és a korabeli visszaemlékezések más megvilágításba helyezik a kampány hátterét, így dolgozatomban e tekintetben is hozott új adalékokat. A már sokak által vizsgált Rothermere-kampány kapcsán először Zeidler Miklós említette, hogy Mussolini is szerepet játszhatott annak elindításában,⁵ amit alátámasztanak az olasz források is. Ezen túl Mussolini maga is több beszédben kitért a Trianonban aláírtak revideálásának szükségességére, aminek köszönhetően rendkívüli népszerűsége tett szert Magyarországon, s Milánóban megalakult az *Amici dell'Ungheria* nevű magyarbarát szervezet, amely kulturális színezettel álcázva a magyar revízió érdekében folytatott olasz propagandához biztosított intézményes keretet. Mindazonáltal az olasz barátság önmagában kevésnek bizonyult a revízió gyakorlati megvalósításához, amelynek okait veszi nagyító alá a dolgozat. A revíziónak elengedhetetlen feltétele volt Magyarország felfegyverzése, amelyhez Olaszország ugyancsak támogatást ígért, s noha valóban történtek kísérletek erre, azok vagy lebukással – mint a szentgotthárdi (1928) és hirtenbergi (1933) fegyverbotrányok –, vagy kudarccal – mint a katonai kölcsön ígérete – végződtek. Úgyszintén csalódást okozott a magyar politikai körökben a négyhatalmi paktum-terv (1933), amelyben ugyan a terv kiötlője, Mussolini szót emelt a revízió szükségessége mellett és szorgalmazta azt, a francia ellenállás azonban végül nem tette lehetővé a kérdés megvitatását, és a paktum csupán egy formális együttműködési nyilatkozatként került aláírásra 1933. június 7-én.

Az értekezés hangsúlyt fektet annak bemutatására is, hogy a harmadik államokkal való kapcsolatok hogyan befolyásolták a magyar-olasz viszonyt. A két állam kapcsolatának gyenge pontját a román-magyar optánsvita jelentette, ugyanis a Bánát területének hovatarozása végett fennálló jugoszláv-román ellentétek miatt Románia is a jugoszlávellenes olasz törekvések egyik lehetséges támogatójaként szerepelt az olaszok elképzelésében, így Olaszország Magyarországgal és Romániával egyaránt jó viszonyt kívánt fenntartani. Ennek megfelelően 1927-ben Mussolini a magyar és a román államok egymáshoz való közelítésén fáradozott, s mivel mindkét ország az olaszok támogatásáért folyamodott az optánskérdés megoldásában, Olaszország a perben közvetítőként lépett fel, ami szintén kevésbé ismert epizódja történetírásunknak. Az olasz közvetítési kísérletek eredményeképp kerülhetett sor az 1929-ben folyó San Remo-i tárgyalásokra, és az Agráralap létrehozására (1930. április 28.).

⁵ Zeidler 2009.

Ugyancsak fontos szerepet töltött be a magyar-olasz kapcsolatokban – különösen gazdasági téren – Ausztria. Iginio Brocchi olasz gazdasági diplomata volt a kiötlője annak az elképzelésnek, amely egy olasz-osztrák-magyar gazdasági blokk létrehozását célozta meg. E terv sikerre vitele esetén Olaszország kialakíthatta volna az általa vágyott közép-európai befolyási övezetet, Magyarországnak pedig – mint az egykori dualista Monarchia egyik pillérének – a két világháború közötti időszakban is Ausztria maradt a legjelentősebb kereskedelmi partnere. Ezen felül Ausztriának a magyar-olasz együttműködés kereteibe vonásával egyfelől mindkét állam megakadályozhatónak tartotta az 1930-as évektől, különösen Adolf Hitler német kancellár hatalomra jutását követően egyre fenyegetőbbben jelentkező Anschlusst, másfelől pedig Olaszországot az az ambíció is mozgatta, hogy ha Ausztriát saját partnerévé tenné, azzal biztosítaná, hogy az olasz állam kerekedjen felül a Franciaországgal való Duna-menti rivalizálásban. Mindezek fényében elmondható, hogy Ausztria kulcsfontosságú volt annak tekintetében, hogy a három nagyhatalmi rivális, Franciaország, Németország és Olaszország közül melyik lesz Közép-Európa vezető állama. Az Ausztriához történő közeledés első lépésének Bethlen és Mussolini a jobboldali Heimwehr-mozgalom vezetőivel való kapcsolatfelvételt tartották, mivel a két miniszterelnök úgy vélekedett, hogy a Heimwehr képes lehet arra, hogy mérsékelje a szociáldemokraták befolyását a politikai életben, amely ez idő tájt viszonylag erősnek bizonyult Ausztriában. Bár korábban születtek magyar forrásokon alapuló tanulmányok⁶ a Heimwehr magyar és olasz kapcsolatairól, az erről szóló fejezet abban a tekintetben hoz újdonságot a dolgozatomban, hogy alkalmam nyílt áttekinteni és felhasználni a kérdésre vonatkozó olasz forrásokat is. A Brocchi által tervezett olasz-osztrák-magyar együttműködést a római jegyzőkönyvekkel (1934) sikerült részben megvalósítani, amelyek aláírása Mussolini utolsó kísérletének tekinthető arra, hogy elejét vegye Németország közép-európai térnyerésének. Ettől kezdve a magyar-olasz kapcsolatokban jól érzékelhetővé vált az erőteljes német hatás, amely mind Magyarország, mind Olaszország politikáját egyre jobban befolyásolta. Így a jegyzőkönyvek aláírása olyan fordulópontnak tekinthető a magyar-olasz kapcsolatokban, amely azok egy szakaszának lezárulását, és egyúttal dolgozatom záró dátumát jelentette.

A felvázolt nagyobb fejezetek mellett vannak olyan, kisebb epizódok is, amelyekre disszertációm röviden kitért. Ide tartoznak a harmadik államokkal (Németország, Szovjetunió, Törökország és a Vatikán) történő kapcsolatkeresésről szóló alfejezetek, valamint a gazdasági világválságot követő, közép-európai gazdasági kooperációt célzó törekvések közül azok, amelyek hatással voltak a magyar-olasz kapcsolatok alakulására (Brocchi-terv, német-osztrák vámunió terve). Mint említettem, disszertációm monográfiaként is megjelent már, és folytatólagos terveim között szerepel a magyar-olasz viszony 1935 és 1943 közötti alakulásának bemutatása is.

⁶ Kerekes 1961; Murber 2012.

A dolgozat eredményei tételesen az alábbi módon foglalhatóak össze:

- A dolgozat a magyar-olasz kapcsolatokat nem pusztán bilaterális alapon, hanem a nemzetközi, ezen belül elsősorban a közép-európai és a balkáni viszonyrendszerben mutatja be.
- Amellett, hogy az értekezésben a diplomáciai kapcsolatok bemutatása a fő cél, a munka kitér a kulturális és a gazdasági aspektusokra is, amennyiben azok a politikai kapcsolatokra hatást gyakoroltak.
- A disszertáció ismerteti a magyar revízió melletti olasz propagandatevékenységet, beleértve a négyhatalmi paktum-terv olasz dokumentumok mentén történő bemutatását is.
- A dolgozat részletesen kitér arra, hogy Magyarország milyen szerepet játszott az olaszok jugoszlávellenes törekvéseiben, bemutatva a Belső Macedón Forradalmi Szervezetet (VMRO), a Horvát Parasztpárttal és az Usztasával való kapcsolatokat is.
- Az értekezés ismerteti Olaszország szerepét az optánskérdés rendezésében.
- A munka bemutatja, hogy Magyarországon miként fogadták a Mussolini jelentős politikai sikerének tekinthető lateráni egyezményt.
- A munka olasz források alapján is megvizsgál olyan témákat, mint a szentgotthárdi és a hirtenbergi fegyverbotrányok, a Heimwehr magyar és olasz kapcsolatai, a mohácsi beszéd, a Római Magyar Akadémia alapítása, vagy a marseille-i merénylet.

Ami dolgozatom *forrásbázisát* illeti, a két állam diplomáciai kapcsolatainak feltérképezéséhez a hazai intézmények közül a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának* (MNL OL) iratanyaga szolgált a legértékesebb dokumentumokkal, melyek közül kifejezetten a Külügyminisztérium Levéltára Politikai Osztályának Iratai (K 63) és annak Reservált Iratai (K 64) bizonyultak témám szempontjából a leghasznosabbnak. Az iratcsomókban található dokumentumok közül a magyar-olasz viszonyra vonatkozó anyagokon túl a kutatási téma szempontjából igen hasznosnak bizonyultak azok a tételek, amelyek Magyarország Ausztriával, Jugoszláviával, a Szovjetunióval és Törökországgal való kapcsolatairól adnak képet. Az említett fondok mellett áttekintettem a magyar-olasz gazdasági viszonyokról szóló iratanyagot (Gazdasági Osztály, K 69), a Jogi Osztály (K 70) iratcsomójában található államközi szerződéseket, a Számjelosztály (K 74) anyagait, a Sajtó- és Kulturális Osztály (K 66) iratait, és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (K 636) vonatkozó tételeit is.

A hazai történészek előtt a magyar forrásoknál jóval kevésbé ismert az Olaszországban fellelhető dokumentum-együttes. A külkapcsolatok tekintetében a legértékesebb iratok az *Olasz Külügyminisztérium Levéltárában* (Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, ASMAE) találhatóak, azon belül is a Politikai Ügyek (Affari Politici 1919–1930, és Affari Politici 1931–1945; AA. PP.)

elnevezésű fondban. E levéltár sajátja, hogy az Olaszország egyes államokkal ápolott kapcsolatairól szóló anyagok az adott ország nevével jelzett iratcsomókban rendezve őrzik. Ezek közül a Magyarországra (*Ungheria*) vonatkozó forrásokon túl – hasonlóan a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában alkalmazott kutatási módszeremhez – az *Albania*, az *Austria*, a *Bulgaria*, a *Francia*, a *Germania*, a *Jugoslavia*, a *Romania*, a *Russia* és a *Turchia* elnevezésű csomók magyar-olasz kapcsolatokról valló iratanyagait is áttekintettem. Néhány ügyre vonatkozóan – mint például a fegyverbotrányok vagy az Usztasával való kapcsolatok – a külügyminisztérium és az államtitkárság iratai (Gabinetto del Ministro e della Segreteria Generale 1923–1943) is hasznos információkat nyújtottak. A német-osztrák vámunió tervéről, illetőleg annak olaszországi és magyarországi fogadtatásáról a Kereskedelmi ügyek 1927 (Affari Commerciali 1927) elnevezésű fondban talált iratok nyújtottak számomra hasznos információkat.

E két „fő” levéltári anyag mellett értékes forrásokat rejtett az *Olasz Állami Levéltár* (Archivio Centrale dello Stato di Roma, ACS), az *Olasz Hadsereg Vezérkari Főnöke Hivatalának Levéltára* (Archivio dell’Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Esercito, AUSSME), a *Vatikáni Titkos Levéltár* (Archivio Segreto del Vaticano, ASV), a *Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára* (Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria della Santa Sede, S. RR. SS.) és a *Horvát Állami Levéltár* (Hrvatski Državni Arhiv) is.

Disszertációm elsősorban e forrásokra alapoztam, melyeket további forráskiadványok és emlékiratok felhasználásával, valamint a szakirodalomra támaszkodva sikerült egységes szöveggé formálnom. Dolgozatom szempontjából a legjelentősebb forráskiadványt kétségtelenül az *I Documenti Diplomatici Italiani (DDI)*⁷ címet viselő, monumentális dokumentum-gyűjtemény hetedik szériájának (Settima serie) 4–16. kötetei jelentik, amelyek az olasz külpolitikára vonatkozó iratokból tesznek közzé alapos, több olaszországi levéltár forrásait tartalmazó válogatást. A memoárok közül kettőt tartok igazán kiemelkedő fontosságúnak a dolgozatom szempontjából. Az egyik Hory András belgrádi, majd 1927-től római magyar követ emlékirata,⁸ amely elsősorban az előzmények bemutatásához nyújtott segítséget, a másik pedig Pompeo Aloisi olasz diplomata naplója,⁹ amelyből kiderül, hogy a marseille-i merénylet elkövetője valójában egy horvát illető, az Usztasa tagja volt.

A disszertáció az alábbi linken érhető el: <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/17356?show=full>

⁷ DDI. Settima serie, vol. 4–15.

⁸ Hory 1987.

⁹ Aloisi 1957.

Források

Forráskiadvány

DDI. Settima serie, vol. 4–15 = Mosca, Rodolfo (a cura di): I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie, Volume 4–15. Róma, 1953.

Emlékiratok

Aloisi 1957 = Aloisi, Pompeo: Journal: 25 Julliet 1932–14 Juin 1936. Párizs, 1957.

Hory 1987 = Hory András: Bukaresttől Varsóig. Budapest, 1987.

Felhasznált irodalom

De Felice 1974 = De Felice, Renzo: Mussolini il duce. Vol. I. Gli anni del consenso, 1929–1936. Torino, 1974. 359.

Hamerli 2018 = Hamerli Petra: Magyar-olasz diplomáciai kapcsolatok és regionális hatásai, 1927–1934. Budapest, 2018.

Kerekes 1961 = Kerekes Lajos: Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom, 1920–1930. Történelmi Szemle 3. (1961), 199–216.

Murber 2012 = Murber Ibolya: A felíveléstől a stagnálásig. A Heimwehrek magyar és olasz kapcsolatai, 1927–1929. Külügyi Szemle 8. (2012), 129–172.

Ormos 1971a = Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle 13. (1971), 133–156.

Ormos 1971b = Ormos Mária: L'opinione del conte Stefano Bethlen sui rapporti Italo-Ungheresi (1927–1931). Storia Contemporanea 2. (1971), 283–314.

Ormos 1984 = Ormos Mária: Merénylet Marseille-ben. Budapest, 1984.

Zeidler 2009 = Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Pozsony, 2009.